

چالش ها، تنگناها، مشکلات و موانع توسعه روستایی ایران

مهدی علیخانی دادوکلائی^۱، حسن صدیقی^۲

چکیده

فرایند توسعه در کشورهای در حال توسعه، این امر را معلوم ساخته که توسعه روستایی ضرورتی بنیادین برای توسعه ملی است و می باید در اولویت برنامه های توسعه ای قرار گیرد. در بین کشورهای جهان، ایران نیز این مهم را (توسعه پایدار روستایی) در محور سیاست های توسعه قرار داده است. پر واضح است که جوامع روستایی ایران با چالشهای زیادی در حیطه های مختلف برای دستیابی به توسعه روبرو هستند، که این مقاله با رویکردی تئوریک به دنیال پیدا نمودن چالشهای توسعه روستایی ایران می باشد. هدف مقاله حاضر بررسی نظری و نقد چالش ها، تنگناها، مشکلات و موانع توسعه روستایی کشور ایران است. روش این مقاله مطالعه اسنادی، انتقادی و مروری است. بر اساس بررسی و مرور انجام شده، چالش های برنامه ریزی و مدیریت (نهادی)، چالش های اجتماعی-فرهنگی، چالش های اقتصادی، چالش های محیطی (محیط زیست) و چالش های فیزیکی-کالبدی (زیر بنایی) موانع توسعه روستایی ایران می باشند.

کلمات کلیدی: موانع توسعه، روستا، توسعه روستایی، ایران.

^۱ دانشجوی دکتری ترویج و آموزش کشاورزی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

^۲ دانشیار و عضو هیأت علمی گروه ترویج و آموزش کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

مقدمه

افزایش سریع جمعیت جهان افزایش فشار بر منابع و بحران مواد غذایی را در پی دارد که باید در مورد اهمیت کشاورزی و فضای روستایی تجدید نظر صورت پذیرد. مناطق روستایی در معرض تحولات جمعیتی، تجاری و فن آوری، امرار معاش خانوار روستایی با مشکلات مربوط به رقابت اقتصادی ضعیف، بهره وری پایین، فقر، و همچنین کاهش جمعیت روستایی مواجه هستند (Popescu, ۲۰۱۴). توجه به توسعه روستایی (جغرافیا)، سرمایه انسانی، پیشرفت علم و فن آوری، سازمان های فرهنگی، سیاسی، تجارت، مستعمرات بین المللی، علل فاصله کشورهای توسعه یافته با کشورهای در حال توسعه می باشد (Korotayev et al, ۲۰۱۵). امروزه توسعه روستایی یک سیاست جامع برای توسعه پایدار تمام مناطق است. که در میان کشور های در حال توسعه، ایران به دلیل در اختیار داشتن پتانسیل کشاورزی و روستایی قابل توجه، (جمعیت روستایی ۲۱۵۰۳ میلیون نفری و اراضی کشاورزی ۱۸,۷ میلیون هکتاری) (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰)، باید این مهم را در اولویت های سیاست گذاری خود پر رنگ تر نماید.

در گذشته روستاهای کشور ایران وضعیت نسبتاً پایداری داشتند، تحولات قرن بیستم چهره روستاها و شیوه زندگی و روابط اجتماعی روستاییان را ابتدا به آرامی و آنگاه با شتاب بیشتری دگرگون کرد. بر اثر این دگرگونیها روابط سنتی شهر و روستا نیز دستخوش تغییر گردید و با رشد و توسعه بازار کار و تجارت در شهرها و رشد شتابان جمعیت در مناطق روستایی، مهاجرت روستاییان به شهرها شدت بیشتری به خود گرفت. با ورود مصنوعات شهری و کالاهای خارجی به روستاها به تدریج خودکفایی نسبی روستاها از هم پاشیده و با رشد نسبی کشاورزی تجاری در روستاها زمینه برای دگرگونیهای سریع در دهات ایران فراهم شد (Kalantari et al, ۲۰۰۸). انقلاب مشروطه (سال ۱۲۸۳) به عنوان مبدأ فعالیتهای قانونمند برای انجام اقداماتی جهت توسعه کشور و به ویژه توسعه روستایی در نظر گرفته شد، در سال ۱۳۲۷ بطور رسمی کشور ایران دارای برنامه عمرانی و سازمان مسؤل اجرای آن گردید از این سال تا سال ۱۳۵۶، کلاً پنج برنامه که به صورت دو برنامه هفت ساله و سه برنامه پنج ساله بوده، اجرا گردید (Golmohammadi, ۲۰۱۳). پس از انقلاب سال ۱۳۵۷، برنامه ریزی توسعه اقتصادی اجتماعی کشور با یک دهه تاخیر آغاز شد، که غالباً دارای بار مذهبی بود. از مهمترین اقدامات انجام شده، (واگذاری اراضی، مسکن سازی، ساختن راه روستایی و توسعه خدمات مانند برق و آب لوله کشی) بود (بهرامی، ۱۳۸۹).

بر اساس گزارش مرکز آمار ایران، در سال ۱۳۷۵ جمعیت شهری (۳۶۸۱۸ میلیون نفر) و روستایی (۲۳۲۳۸ میلیون نفر)، در سال ۱۳۸۰ جمعیت شهری (۴۲۵۸۷ میلیون نفر) و روستایی (۲۲۷۱۴ میلیون نفر)، در سال ۱۳۸۵ جمعیت شهری (۴۸۲۶۰ میلیون نفر) و روستایی (۲۲۲۳۶ میلیون نفر) و در سال ۱۳۹۰ نسبت جمعیت شهری (۵۳۶۴۷ میلیون نفر) به روستایی (۲۱۵۰۳ میلیون نفر) ۷۱ به ۲۹ درصد بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). که این آمار نشان دهنده کاهش جمعیت روستایی و افزایش مهاجرت به سوی شهرها می باشد. که می توان اذعان داشت پیامدهای توسعه نیافتگی مناطق روستایی چون فقر گسترده، نابرابری فزاینده، رشد سریع جمعیت، بیکاری، مهاجرت، حاشیه نشینی شهری و مانند آنها، موجب توجه به ضرورت تقدم و توجه به توسعه « توسعه روستایی شده است. و بسیاری از دانشمندان توسعه روستایی را فراتر از توسعه شهری در نظر می گیرند و توسعه ملی را در گرو توسعه روستایی می دانند. توجه به توسعه روستایی از راهبردهایی است که در سالهای اخیر، بیشتر کشورها بدان روی آورده اند. این نوع توسعه معطوف به تمامی ابعاد اقتصادی، اجتماعی، زیست - محیطی، و سیاسی است. حال، این سؤال مطرح می شود چالش ها، تنگناها، مشکلات و موانع موجود در مسیر توسعه روستایی ایران کدامند؟

مبانی نظری:

تعاریف توسعه: توسعه بعنوان یک مفهوم جدید که در دهه های اخیر به فراوانی از آن نام برده می شود توسط افراد مختلفی تعریف شده است. توسعه یعنی تغییر خوب (Chambers, ۲۰۰۴). وقتی به توسعه یک جامعه یا یک سیستم اجتماعی و اقتصادی اشاره می شود؛ توسعه به معنای بهبود در وضعیت عمومی هر کدام از عناصر تشکیل دهنده ی آن می باشد (FAO, ۲۰۱۱). توسعه به کیفیت مادی زندگی، و همچنین به فرآیندهایی تغییر و بهبودی که منجر به افزایش استانداردهای زندگی می شود، اشاره دارد. توسعه صرفاً یک پدیده اقتصادی نیست، بلکه شامل طیف وسیعی از مسائل بهداشتی، آموزشی، نابرابری و فقر می شود (Vesal, ۲۰۱۴). رواج مفهوم امروزی توسعه که بیشتر

جنبه ای نسبی دارد، به دهه ۱۹۶۰ باز می گردد. پیش از آن مفاهیمی مانند آباد سازی (استعمار)، اصلاح، عمران، بهسازی، ترویج و نهایتاً رشد طی سالها مطرح بودند. اما با رشد شتابان صنعت و تکنولوژی در جهان و گسترش شهرنشینی عقب ماندگی مناطق روستایی جهان بیش از پیش نمایان شد. و چون روستاییان نسبت به شهرنشینان درآمد کمتری داشته و از خدمات اجتماعی، رفاهی و آموزشی ناچیزی برخوردار بودند لذا در جهت رفع فقر شدید مناطق روستایی، بهبود سطح و کیفیت زندگی روستاییان، ایجاد اشتغال و افزایش بهره وری آنان بحث (توسعه روستایی) مطرح شد (Golmohammadi, ۲۰۱۳). **توسعه نیافتگی**: توسعه نیافتگی به معنای فقدان توسعه نیست، بلکه به معنی بیشتر و یا کمتر توسعه یافتگی است. توسعه نیافتگی تنها یک وسیله‌ی مقایسه سطح توسعه است. توسعه نیافتگی بهره‌برداری یک کشور توسط کشورهای دیگر نیز می باشد (Ashaver, ۲۰۱۳).

شاخص های توسعه: فقر: فقر یک پدیده چندبعدی است. فقر فقدان نیازهای مصرف اساسی عمومی است؛ که آن بدان معنی است که سطح نامساعدی از مصرف غذای ناکافی، لباس و سرپناه وجود دارد و علاوه براین، فقدان ظرفیت‌های خاص مانند: قادر بودن به مشارکت با عزت در جامعه نیز وجود دارد (Ashaver, ۲۰۱۳). **بیکاری:** جستجوی برای یافتن کار در آخرین بار، به عنوان یک وضعیت که در آن کسی که در سن کار است قادر به گرفتن یک حرفه نیست (United Nations, ۲۰۰۷). **نابرابری:** نابرابری از ابعاد مختلف شامل: نابرابری در درآمد، نابرابری در دسترسی به امکانات عمومی جامعه مانند: بهداشت، آموزش و پرورش رایگان نابرابری در قدرت (عدم تساوی در حق رای و... تشکیل شده است (Easterly, ۲۰۰۷) (Ashaver, ۲۰۱۳). **درآمد ملی:** ارزش مجموع کالاها و خدماتی که در یک کشور طی مدت زمان معینی (یک سال) تولید شده است (United Nations, ۲۰۰۷) (Torado and Smith, ۲۰۱۱).

توسعه روستایی: در اوایل ۱۹۹۰ توسعه روستایی معادل توسعه کشاورزی بود، به بیان ریورا و قمر توسعه روستایی موضوعی جامع و چندبعدی بود که و توسعه کشاورزی فعالیت های وابسته به آن را در بر می گرفت (Rivera and Qamar, ۲۰۰۳). به بیان مادو ایزاری برای کمک به روستاییان برای اولویت بندی نیازهایشان با بهره گیری از سازمان هاب یومی است همچنین بیان میکند که توسعه روستایی محیط فرهنگی - اجتماعی روستا را بهبود می بخشد و باعث تقویت توانایی افراد برای کسب درآمد و رفاه پایدار می شود. (Madu, ۲۰۰۷).

توسعه کشاورزی برای پایداری مناطق روستایی

استراتژی های توسعه پایدار برای مناطق روستایی (بخش کشاورزی، مواد غذایی)، ایجاد دستورالعمل برای بخش کشاورزی، مواد غذایی، به عنوان یکی از اجزای اصلی از سرگیری رشد اقتصادی، به شرط: تامین امنیت غذایی ملی و تضمین ایمنی مواد غذایی برای جمعیت روستایی است؛ که طبیعت، منابع مادی و انسانی کشاورزی و تناسب زیست محیطی از منابع کشاورزی به عرضه محصولات با کیفیت بالا کشاورزی، مواد غذایی در بازارهای داخلی و خارجی است (Otimana et al, ۲۰۱۴). چارچوب استراتژی ملی، برنامه ها و پروژه های کشاورزی را در هسته خود برای توسعه پایدار روستایی دارند، به عنوان عامل پایدار رشد اقتصادی، که ضامن یک اقتصاد قوی روستایی، بر اساس زیرساخت های روستایی مدرن، اعطای فن کافی از قلمرو روستایی، از محلات روستایی و خانه، از طریق استفاده از منابع طبیعی تجدید پذیر محلی (از منطقه روستایی) در مدار اقتصادی، محیط زیست و چشم انداز حفاظت است و، به عنوان یک اثر از، رسیدن به یک استاندارد روستایی، زندگی قابل قبول، از طریق کاهش فقر شدید در مناطق روستایی می باشد. توسعه اقتصادی پایدار را می توان به دست آورد، اول از همه، تنها در صورتی که سرمایه گذاری ها میان مدت و بلند مدت در تحکیم از منابع کشاورزی و واحد کشت و پردازش، در فن آوری های پیشرفته، در تجهیزات کافی از قلمرو کشاورزی از طریق آبیاری ساخته شده، خشکی، سیستم ضد فرسایش، کمربند پناهگاه جنگل برای حفاظت از درست، سیستم های ضد سیل، و غیره صورت گیرد (Otimana et al, ۲۰۱۴). با توجه به اهمیت عمده ای که در زمینه جهانی به فعالیت های کشاورزی نسبت داده شده، لذا یک سری از اقدامات به منظور احیای این بخش و سودآوری آن مورد نیاز است: ایجاد مدل های توسعه که برای بهره برداری های کوچک با توجه به ویژگی های کشاورزی کافی هستند. اقدامات با توجه به افزایش رقابت و سودآوری بهره برداری های کشاورزی بومی کوچک؛ افزایش سطح تامین مالی؛ حفظ و تشویق کارآفرینی؛ جذب بخش بزرگتری از محصولات سنتی در بازار؛ ارائه یک مقدار بیشتری از مشاوره رایگان و تطبیق آن را به نیازهای واقعی بهره برداری های کوچک؛ ساده کردن روند مربوط به ارائه اطلاعات (Popescu, ۲۰۱۴).

روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش به منظور گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای و جستجوی اینترنتی استفاده شده است. که برای درک بهتر در مورد توجه به توسعه روستایی، در این مقاله ابتدا به مبانی نظری که امروزه یخس اصلی برای فهم مقوله توسعه روستایی هستند، می‌پردازیم و سپس به بررسی تنگناها، موانع، مشکلات عمده و چالش‌های پیش روی توسعه روستایی ایران که محققان در تحقیقات مختلف به آن اشاره کردند خواهیم پرداخت. در این مقاله سعی شد درباره موضوع و چگونگی فرآیند آن، اطلاعات بیشتری به دست آورده شود تا محقق بتواند از عوامل مداخله‌گر و مهم در این مقوله درک بهتری پیدا کنند. اولین و اصلی‌ترین منبع مورد استفاده، نشریات بر پایه کارهای پژوهشی و ارائه اطلاعات موجود در آن از طریق پژوهش می‌باشد مثل: مقالات آی اس آی، نشریات دانشگاهی، کتب، خلاصه مقالات در همایش‌ها و نشست‌ها و نشریه‌های دولتی. منبع دیگر در زمینه دانش مربوط را می‌توان شامل سخنرانی‌ها و نطق‌های فعالان مقوله این علم دانست که در نشست‌ها و همایش‌های گوناگون بین‌المللی ایراد می‌شود. که در این مقاله سعی شده به صورت مروری از منابع مختلف اطلاعات مهم جمع‌آوری شود.

نتایج و بحث

آنچه ضرورتی انکارناپذیر می‌نماید، وجود چالش‌ها و موانع خاص توسعه روستایی در هر کشوری است؛ برای مثال، چالش‌های موجود جهت دستیابی به توسعه پایدار روستایی در کشور هند عیارند از: افزایش جمعیت، تخریب منابع طبیعی، آلودگی محیط زیست و آب و هوا، دسترسی ضعیف به آموزش و پرورش، بیکاری جوانان، وضعیت سلامتی نامناسب به علت عدم مراقبت‌های بهداشتی، ضعف زیرساخت‌ها برای دریافت اطلاعات، عدم جهانی شدن، مشکلات معیشتی است (Indira, ۲۰۱۴)، که در ادامه به چالش‌های توسعه روستایی در کشور ایران پرداخته می‌شود.

چالش‌های موجود جهت دستیابی به توسعه روستایی در ایران

بسیاری از محققین در تحقیقات خود به وجود چالش‌ها و مشکلات در توسعه پایدار روستایی در ایران اشاره کرده (۶۷ چالش در چند مقوله کلی) و از دیدگاه خود آن را بررسی نموده اند (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳)، (Savari and Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ebrahimi Maymand, ۲۰۱۳). اما مهمترین چالش‌هایی که اکثر محققین به آن اشاره داشته اند عبارتند از: چالش‌های برنامه ریزی و مدیریت (نهادی) (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸). چالش‌های اجتماعی-فرهنگی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳)، (Savari and Ebrahimi Maymand, ۲۰۱۳). چالش‌های اقتصادی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸). چالش‌های محیطی (محیط زیست) (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸). چالش‌های فیزیکی-کالبدی (زیربنایی) (Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳)، (Savari and Ebrahimi Maymand, ۲۰۱۳). که در این میان چالش‌های عظیمی همچون عدم همکاری با مؤسسات جهانی برای توسعه روستایی (صرافی و همکاران، ۱۳۹۰)، ضعف در صنعت گردشگری روستایی و مهاجرت و سالخوردگی جمعیت (تقدیسی و احمدی شاپورآبادی، ۱۳۹۱) نیز قابل تامل هستند که در این مقاله از نظر خواهند گذشت.

چالش‌های مدیریت، مقررات، برنامه ریزی، (سیاست گذاری)

یکی از چالش‌های مهم در توسعه روستایی ایران برنامه ریزی و مدیریت می‌باشد که فاقد نظریه مبنایی و پایه ای است. نظام برنامه ریزی در کشور ایران همواره با نگاهی عمودی و درجه بسیار بالایی از تمرکز همراه بوده است. چنین دیدگاهی همراه با حداکثر دخالت دولت در توسعه روستایی، موجب حذف مشارکت مردم، نهادهای محلی و سازمان‌های غیردولتی از جریان توسعه شده و ناهماهنگی در فرآیند برنامه ریزی و خدمات رسانی و افزایش هزینه‌ها، هدر رفتن سرمایه‌های انسانی و مالی و اجتماعی، سرانجام ایجاد شکاف و نارضایتی را در میان

- مردم روستا دامن زده است. پیامدهای چنین خصلت های مشترکی در گستره نواحی روستایی تداوم نابرابری در توزیع فرصت ها، منابع و منافع میان نواحی شهری و روستایی و در نهایت آسیب پذیر بودن نظام زیست فعالیت روستایی به رغم کارکردهای مثبت و تلاش های انجام شده در عرصه تجهیز زیربنای روستایی است (زاهدی و همکاران، ۱۳۹۱). نامدار و صدیقی، کلانتری و همکاران، قمبرعلی و همکاران بهترین چالشهای مربوط به مدیریت و برنامه ریزی توسعه روستایی ایران را به شرح ذیل بیان کرده اند:
۱. فقدان استراتژی منسجم برای توسعه پایدار روستایی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۲. سیاسی شدن موضوع توسعه روستایی و عدم پاسخگویی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۳. ضعف تئوریک و فقدان یک مدل عملی مناسب برای توسعه روستایی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۴. عدم هماهنگی برنامه های توسعه روستایی (برنامه ریزی، بهره برداری و ارزیابی) (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۵. مدیریت ضعیف ساختارهای دولتی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۶. عدم استقرار نهاد سرپرستی مستقل (وجود سازمان مشخص) در توسعه روستایی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۷. سیستم متمرکز در برنامه ریزی و تصمیم گیری توسعه روستایی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
  ۸. مداخله سازمانهای مختلف دولتی در برنامه های توسعه روستایی (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۹. مشارکت کم رنگ مردم در اجرا و پشتیبانی از پروژه های توسعه روستایی (Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۱۰. عدم مشارکت سازمانهای غیردولتی و نهادهای محلی (بخش خصوصی) در برنامه ریزی و اجرای پروژه های توسعه روستایی (Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۱۱. فقدان توجه کافی به توسعه پایدار روستایی (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۱۲. ارتباط های ضعیف بین جوامع محلی و دولت (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۱۳. عدم برنامه ریزی فضایی به حمایت از رشد اقتصادی محلی (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
- همچنین ساوری و ابراهیمی در پژوهشی موانع توسعه روستایی را از دید کارشناسان مورد بررسی قرار دادند و نوسانات قیمت محصولات کشاورزی، بی ثباتی قیمت محصولات کشاورزی، مشکلات سیاستی در قیمت، عدم توجه به بازار برای محصولات کشاورزی و فقدان یک برنامه جامع بر اساس بازار را ضعف سیاستگذاری دولت بیان داشتند. (Savari and Ebrahimi Maymand, ۲۰۱۳).
- همچنین عدم همکاری با مؤسسات جهانی جز چالش های مدیریت، برنامه ریزی، (سیاست گذاری) می باشد چرا که برای توسعه روستایی گزارش های جهانی حکایت از آن دارند که ایران از جمله کشورهایی است که کمترین استفاده از اعتبارات و کمک های خارجی را می نماید و به تبع آن، سهم جهانی بخش کشاورزی و جامعه روستایی کشور نیز متناسب با نیازها و توان های آن نیست. اهداف کلان برای برقراری ارتباط و بهره گیری از همکاری با مؤسسات جهانی می تواند دوگانه باشد: از یک سو، تقاضا برای منابع و دانشی که در کشور وجود ندارد یا توسعه کافی نیافته است، و از سوی دیگر، عرضه منابع و دانشی که در کشور وجود دارد یا جهت بهره مندی دیگر کشورها، به قدر کافی توسعه یافته است، توسعه روستایی و بخش کشاورزی در ایران، هر دو هدف را می تواند و باید در نظر داشته باشد. کمک ها و همکاری های بین المللی از نظر مقولات محتوایی به چهار دسته زیر تقسیم می شوند: الف- فنی (که می تواند برای دریافت و بکارگیری ابزار و روش ها باشد). ب- آموزشی (که می تواند برای یادگیری مستقیم بهره وران و آموزش دهندگان باشد). پ- پژوهشی (که می تواند برای دریافتن و چاره جویی مشکلات با استفاده از دانش و فن دیگران ما بین مؤسسات پژوهشی، دانشگاه ها و مهندسين مشاور باشد). ت- تامین مالی (که حالاتی مانند کمک بلا عوض، وام، سرمایه گذاری و شراکت را شامل می شود). در صورت وجود چالش های همکاری با مؤسسات جهانی، موارد فوق در دسترس کشور ایران برای توسعه روستایی نیست (صرافی و همکاران، ۱۳۹۰).

چالش های اجتماعی

- نامدار و صدیقی، کلانتری و همکاران، قمبرعلی و همکاران مهمترین چالشهای اجتماعی توسعه روستایی ایران را به شرح ذیل بیان کرده اند:
۱. افزایش میزان مهاجرت جمعیت روستایی به مناطق شهری و آستانه جمعیتی ناکافی برای بسیاری از سکونت گاههای روستایی و پیری جوامع روستایی: بررسی آمار و اطلاعات جمعیتی کشور در طی نیم قرن اخیر، گویای آن است که رشد جمعیت ایران بیشتر معطوف به مناطق شهری کشور بوده است؛ به گونه ای که عملاً، جمعیت مناطق روستایی افزایش نیافته و حتی در برخی مناطق روستایی، جمعیت با رشد منفی مواجه بوده است و مواردی را نیز می توان یافت که روستاها خالی از سکنه و به مناطق متروکه تبدیل شده است. علت عمده فزونی یافتن جمعیت شهری بر جمعیت روستایی در سه عامل عمده مهاجرت ها ی روستایی، تبدیل شدن تعداد زیادی از روستاهای کشور به شهر و ادغام تعدادی از روستاها در دامنه توسعه شهری خلاصه می شود. مهاجرت از روستا به شهر، از مهمترین دلایل سالخوردگی جمعیت روستایی در ایران است در شرایطی که کشور ایران دارای جمعیتی جوان است، نقش پدیده مهاجرت به عنوان مهمترین عامل تاثیرگذار بر سالخوردگی جمعیت روستایی مهم جلوه می نماید. به علاوه، بازگشت مهاجران در سال های پایانی عمر خود از شهر به روستا که سال های میانی عمر خود را در شهر گذرانده اند، نیز باعث سالخوردگی جمعیت روستایی گردیده است (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۲. نرخ بالای جمعیت در مناطق روستایی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
  ۳. عدم کارآفرینی و خلاقیت در میان مردم روستایی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
  ۴. عدم ظرفیت سازی نهادی و اجتماعی در جوامع روستایی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
  ۵. موانع فرهنگی و سنتی حاکم بر مناطق روستایی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
  ۶. عدم مشارکت و کار گروهی (همکاری محلی) در میان دهقانان. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۷. سطح تحصيلات (بی سوادی کامپیوتر) پایین جوامع روستایی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۸. عدم شناخت دقیق و واقعی جوامع روستایی از نیازها و حقوق خود و فقدان توجه به دانش بومی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۹. کمبود فرصت های شغلی و بیکاری مردم و جوانان روستایی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۱۰. فقدان آگاهی روستاییان نسبت به روشها و اصول دستیابی به توسعه پایدار (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۱۱. غلبه نیروی کار غیرمتخصص در فعالیتهای اقتصادی روستا (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۱۲. دسترسی محدود به خدمات رفاهی (نابرابری و عدم تعادل در ارائه امکانات اقتصادی-اجتماعی بین مناطق روستایی و شهری) (Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۱۳. اعتماد به نفس پایین روستاییان (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۱۴. بی اعتمادی بین روستاییان و مقامات دولتی (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).

چالش های اقتصادی

- محققان مهمترین چالشهای اقتصادی توسعه روستایی ایران را به شرح ذیل بیان کرده اند:
۱. همکاری بی اثر و اقتصاد خرد در مناطق روستایی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
  ۲. برنامه توسعه روستایی ناهماهنگ و سیاست با مسائل اقتصاد بین المللی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
  ۳. ضعف در مشارکت بخش خصوصی در فعالیت های توسعه روستایی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
  ۴. فقر روستایی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۵. دسترسی محدود به بازارهای محصولات کشاورزی و مشکلات در بازاریابی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸).

۶. سرمایه گذاری ناکافی دولت در بخش های روستایی و عدم حمایت های مالی (۲۰۱۳، Namdar and Sadighi)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸). (Ghambarali et al., ۲۰۱۳)، (Savari and Ebrahimi Maymand, ۲۰۱۳).
۷. عدم تنوع در فعالیت های غیر کشاورزی مانند گردشگری (۲۰۱۳، Namdar and Sadighi)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸). (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
۸. سطح درآمد پایین (۲۰۰۸، Kalantari et al.)، (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
۹. تجاری نبودن تولیدات و محصولات کشاورزی (۲۰۰۸، Kalantari et al.).
۱۰. مشکل مکانیزاسیون بخش کشاورزی (۲۰۰۸، Kalantari et al.) (Savari and Ebrahimi Maymand, ۲۰۱۳).
۱۱. بازدهی پایین در اقتصاد روستایی (۲۰۰۸، Kalantari et al.).
۱۲. فقدان زیرساخت های مناسب برای توسعه صنایع روستایی (۲۰۰۸، Kalantari et al.).
۱۳. بیکاری جوانان روستایی (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
۱۴. عدم توجه به کارآفرینی روستایی (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
۱۵. وجود واسطه در فروش محصولات کشاورزی (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
۱۶. ضعف در صنعت (کمبود فن آوری جدید) فرآوری محصولات کشاورزی (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
۱۷. تکه تکه شدن زمین های کشاورزی (۲۰۱۳، Ghambarali et al.) شایان ذکر است به طور عمده تمایل به تکه تکه کردن زمین ها به کوچک، و در اطراف محله از مزارع بسیار پراکنده، و رها کردن زمین که در حال تبدیل شدن به یک روند جدی و رو به رشد است که شتاب با بازنشستگی از نسل قدیمی تر از کشاورزان و مهاجرت قابل توجهی از جوانان به مناطق شهری را شامل میشود (van Dijk, ۲۰۰۹; Sikor et al., ۲۰۰۳). به وضوح قابل توجه است که زمین قابل کشت بیشتر بدون استفاده مانده است یا ضعیف کشت می شود.
۱۸. عدم توجه به توسعه صنایع روستایی (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
۱۹. عدم استفاده از انرژی خورشیدی و انرژی زیست توده (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).

چالش های محیط زیست (اکولوژیک):

- حفاظت از محیط زیست مهمترین عنصر توسعه پایدار است. آسیب های زیست محیطی نه تنها به کاهش فعالیت های بهره وری زراعی و غیرزراعی بلکه به ایجاد مخاطرات سلامتی و بهداشتی برای انسانها، حیوانات و سایر اشکال زندگی می انجامد. برای پایدار و نهادینه شدن پیشرفتهای اقتصادی و اجتماعی، نخست، باید از تخریب های زیست محیطی جلوگیری کرد (فعلی و همکاران، ۱۳۸۹). از جمله چالش های محیطی موجود بر سر راه توسعه روستایی در ایران می توان به موارد زیر نام برد:
۱. تغییر کاربری اراضی کشاورزی به غیر کشاورزی، (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۲. شرایط اکولوژیکی نامساعد برای توسعه پایدار روستایی، (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۳. ضعف مدیریت بلایای طبیعی در مناطق روستایی و کاهش تولید در اثر سیل، خشکسالی و سردی، (۲۰۱۳، Namdar and Sadighi)، (Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۴. فقدان توازن بین جمعیت و منابع طبیعی، (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
  ۵. بهره برداری بی رویه از منابع آب زیرزمینی، (Kalantari et al., ۲۰۰۸)، (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
  ۶. استفاده از تکنولوژی نامناسب در بخش کشاورزی و فرسایش اراضی (۲۰۰۸، Kalantari et al.)، (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
  ۷. مشکلات بهداشتی (فاضلاب آلودگی) روستا (۲۰۰۸، Kalantari et al.)، (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
  ۸. استفاده بیش از حد از کودها (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
  ۹. چرای مراتع (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).
  ۱۰. بیماری های همه گیر حیوانات در حال ظهور (۲۰۱۳، Ghambarali et al.).

چالش های فیزیکی-کالبدی (زیربنایی)

در مجموع چالشهای فیزیکی-کالبدی (زیربنایی) موجود در سر راه توسعه روستایی ایران را می توان اینگونه بیان نمود:

۱. در دسترس نبودن (ضعف) زیرساختهای مناسب در مناطق روستایی (راه، بانک ها، مدارس، و غیره). (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
- (Ghambarali et al., ۲۰۱۳), (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
۲. نقص ساختاری در سیستم های عملیاتی در اکثر مناطق روستایی مانند کشاورزان کوچک (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
۳. دسترسی محدود به تکنولوژی مناسب در مناطق روستایی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳), (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
۴. محدودیت دسترسی به دانش و علم به روز در منطقه روستایی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
۵. توزیع نابرابر درآمد، رفاه و امکانات ملی و فرصت های میان صنعت و کشاورزی. (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳).
۶. عدم وجود سیستم آموزش و پرورش رسمی (Namdar and Sadighi, ۲۰۱۳), (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
۷. عدم وجود ارتباط شهر و روستا برای ارائه خدمات اجتماعی-اقتصادی (Kalantari et al., ۲۰۰۸), (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
۸. آسیب پذیری سکونت گاههای روستایی در مقابل بلایای طبیعی (Kalantari et al., ۲۰۰۸), (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).
۹. عدم سامان دهی فضایی مناسب سکونت گاههای روستایی (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
۱۰. عدم تعادل و نابرابری فزاینده بین مراکز شهری و اجتماعات روستایی (Kalantari et al., ۲۰۰۸).
۱۱. ضعف در سیستم حمل و نقل (Ghambarali et al., ۲۰۱۳).

نتیجه گیری و پیشنهادات

هیچ روش پذیرفته شده جهانی برای توسعه روستایی وجود ندارد. این انتخاب تحت تاثیر زمان، فضا و فرهنگ هر کشور است. لذا برای توسعه روستاهای ایران باید به فضا و فرهنگ آن در گذشته و حال توجه ویژه نمود و از همه مهمتر باید از موانع موجود در مسیر توسعه آگاهی یافت تا موضوع های مهم را در اولویت برنامه ها قرار داد. با توجه به شرح مطالب که گذشت، روستاهای ایران با چالشهای عمده ای در حوزه های مختلف یاد شده برای دستیابی به توسعه روبه رو هستند، که عمده مشکلات و موانع توسعه روستایی ایران، چالش های برنامه ریزی و مدیریت (نهادی)، چالش های اجتماعی-فرهنگی، چالش های اقتصادی، چالش های محیطی (محیط زیست) و چالش های فیزیکی-کالبدی (زیر بنایی) می باشند.

مطالعات متعدد ضرورت توسعه روستایی را در اولویت توسعه کشور اثبات کرده است. مطابق با مرور انجام گرفته برنامه ریزی و مدیریت از چالش های بسیار مهم در توسعه روستایی ایران می باشد که باید برنامه ریزی در شروع اهمیت داشته باشد و در ادامه، برنامه های توسعه روستایی باید جامعه نگر باشد که متاسفانه برنامه هایی توسعه روستایی در دومقطع زمانی قبل وبعد از انقلاب جامع نگر نبودند بلکه برنامه ها براساس موقعیت زمانی بودند و در نتیجه از موفقیت لازم بر خوردار نشدند. علت دیگر این بود که بیشتر پروژه های توسعه روستایی در خلال پنج دهه برنامه ریزی، توسط سازمانهای دولتی طراحی و به اجرا گذاشته شده اند که با کمترین مشارکت از طرف مردم روستایی مواجه بوده اند. چون اینگونه برنامه ریزی های متمرکز بر اساس درآمدهای نفتی سازماندهی شده است. فقدان مشارکت نهادینه مردم در فرآیند توسعه روستایی، در واقع نقش مردم را در برنامه نادیده گرفتن است. بنابر این اگر چنانکه معتقد هستیم توسعه همه جانبه روستایی صورت گیرد باید نقش مردم را در برنامه هایی توسعه روستایی جدی بگیریم زیرا غیبت مردم در برنامه ها یعنی عدم تحقق برنامه هایی توسعه روستایی که در تحقیق حاضر نیز نشان داده شده است. حال با توجه به ضرورت تمرکز زدایی و خصوصی سازی، مشارکت مردم در تمام فرایند توسعه پایدار روستایی ضروری به نظر می رسد. تاکید می گردد که توسعه روستایی بدون حمایت و مشارکت مردمی تحقق نخواهد یافت.

امروزه واضح است که جوامع روستایی ایران با چالشهای دیگری همچون عدم همکاری با مؤسسات جهانی برای توسعه روستایی، ضعف در صنعت گردشگری روستایی و مهاجرت و سالخوردگی جمعیت روستا برای دستیابی به توسعه روبرو هستند که قابل تامل هستند. در نگاهی

دیگر می توان به نقش عامل انسانی (مردم روستایی و ارکان دولتی) توجه بیشتر نمود. در این میان توسعه کشاورزی که ارتباط تنگاتنگی با توسعه روستایی دارد مهم است. این مهم، به بهبود شرایط اقتصادی توده روستایی (افزایش قدرت خرید توده روستایی) منجر می شود. همچنین در نتیجه توسعه فناوری و ارتباطات، تغییراتی در فضای کارکردی سکونتگاه های روستایی به وجود آمده و موجب بهبود نسبی شرایط زندگی روستاییان شده است، ولی نکته مهم این است که راهی طولانی برای رسیدن به توسعه پایدار در پیش داریم. در پایان به سازمان های متولی پیشنهاد می شود قبل از شروع، موانع توسعه روستایی را اولویت بندی کرده و در نگاهی جامع برنامه ریزی انجام دهند، همچنین با توجه به اهمیت محیط زیست، ضروری است توسعه روستایی سبز (اشاره به انواع فعالیت های که به بازسازی و حفظ منابع طبیعی پایه می پردازد، و از مواد، فن آوری، فرآیندها و محصولات سازگار با محیط زیست در معیشت، کار و شغل استفاده می کند) در اولویت باشد.

منابع

- بهرامی، رحمت الله (۱۳۸۹). چالش های عمده توسعه روستایی (مطالعه موردی در استان کردستان). فصلنامه تحقیقات جغرافیایی دانشگاه اصفهان، دوره ۲۵، شماره ۹۸، پاییز ۱۳۸۹، صفحات ۱۲۵-۱۴۲. قابل دسترسی در آدرس: http://sid.ir/fa/VEWSSID/J_pdf/55313899806.pdf
- زاهدی، محمد جواد؛ غفاری، غلامرضا؛ ابراهیمی لویه، عادل (۱۳۹۱). کاستی های نظری برنامه ریزی توسعه روستایی در ایران. مجله پژوهش های روستایی، سال سوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۱، صفحات ۳۰-۷ قابل دسترسی در آدرس: http://jrur.ut.ac.ir/?_action=articleInfo&article=30230
- فعلی، سعید؛ صدیقی، حسن؛ پزشکی راد، غلامرضا؛ میرزایی، آرزو (۱۳۸۹). چالش های جوامع روستایی ایران برای دستیابی به توسعه پایدار. فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۳، شماره ۴، زمستان ۱۳۸۹، صفحات ۹۷-۱۲۸. قابل دسترسی در آدرس: <http://www.agri-peri.ir/File/ShowFile.aspx?ID=f8cc72d7-5d42-4187-898d-efd1279a0f59>
- صرافی، مظفر. دکتر مهرداد جواهری بور، عباس مخیر، و امراه کریمپور. (۱۳۹۰). چالش های همکاری با مؤسسات جهانی برای توسعه روستایی ایران. منتشر شده در مجموعه مقالات اولین کنفرانس بین المللی سکونتگاه های روستایی- جلد: نظام حکمروائی. انتشارات بنیاد مسکن انقلاب اسلامی، تهران.
- مرکز آمار ایران، (۱۳۹۰). سرشماری عمومی نفوس و مسکن.
- Ashaver, B. T., (۲۰۱۳). Poverty, Inequality and Underdevelopment in Third World Countries: Bad State Policies or Bad Global Rules?, IOSR Journal Of Humanities And Social Science, Volume ۱۵, Issue ۶, pp. ۳۳-۳۸. Available at: <http://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol15-issue6/F01563338.pdf?id=7752>.
- Chambers, R. (۲۰۰۴). Ideas for Development. IDS Working Paper ۲۳۸. Sussex: IDS. <https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/Wp238.pdf>.
- Easterly, W., (۲۰۰۷). Inequality does cause underdevelopment: Insights from a new instrument, Journal of Development Economics, Vol. ۸۴, pp. ۷۵۵-۷۷۶. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0304387806011830>.
- FAO, (۲۰۱۱). "Development Paradigms and Related Policies" Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome. http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/tcas/projects/dev_paradigms_LiteratureReview2011.pdf.
- Ghambarali, Rezvan., Amirhossein Alibaygi, Behrooz Rasekhi, Vida Pezeshki, Shahrzad Ghasemi, Zhaleh Akbari. (۲۰۱۳). Challenges Of Sustainable Rural Development From Perspective Of Villagers. International Research Journal of Applied and Basic Sciences, Vol, ۷ (۵): ۲۵۳-۲۵۸. http://www.irjabs.com/files_site/paperlist/r_1939_131220143628.pdf.
- Golmohammadi, F. (۲۰۱۳). Sustainable rural development in Iran: challenges and opportunities (case study: south Khorasan province). Technical Journal of Engineering and Applied Sciences. TJEAS Journal, ۲(۲): ۱۷۰-۱۸۵. <http://tjeas.com/wp-content/uploads/2013/01/170-185.pdf>.
- INDIRA, NAIR. (۲۰۱۴). CHALLENGES OF RURAL DEVELOPMENT AND OPPORTUNITIES FOR PROVIDING SUSTAINABLE LIVELIHOOD. International Journal of Research in Applied, Natural and Social Sciences, Vol. ۲, Issue ۵, May ۲۰۱۴, ۱۱۱-۱۱۸. http://www.impactjournals.us/archives.php?year=2014_14_2&id=14&jtype=2&page=7.

- Kalantari, K., Shabanali Fami, H., Asadi, A., Qasemi, I., Chubchian, S. (۲۰۰۸). Major Challenges of Iranian Rural Communities for Achieving Sustainable Development. *American Journal of Agricultural and Biological Sciences* ۳ (۴): ۷۲۴-۷۲۸, ۲۰۰۸. ISSN ۱۵۵۷-۴۹۸۹. ۲۰۰۸ Science Publications .
<http://thescipub.com/pdf/۱۰,۳۸۴۴/ajabssp.۲۰۰۸,۷۲۴,۷۲۸>.
- Korotayev a. Jack A. Goldstone b,c, Julia Zinkina a. (۲۰۱۵). Phases of global demographic transition correlate with phases of the Great Divergence and Great Convergence. *Technological Forecasting and Social Change*. Volume ۹۵, Page ۱۶۳. <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S۰۰۴۰۱۶۲۵۱۵۰۰۰۲۴۴>.
- Madu, A. I. (۲۰۰۷), "Case study: the underlying factors of rural development patterns in the Nsukka region of southeastern Nigeria". *Journal of Rural and Community Development*. Vol. ۲, No. ۲: ۱۱۰-۱۲۲.
- Namdar, R. and H. Sadighi. (۲۰۱۳). Investigation of Major Challenges of Rural Development in Iran Utilizing Delphi Technique. *J. Agr. Sci. Tech.* ۱۵: ۴۴۵-۴۵۵.
http://jast.modares.ac.ir/article_۴۹۸۱_۷۰a۷۰۸b۳ac۹a۵۰۴۱۹۷fe۳c۸۵۹۹beeb۰d.pdf.
- Otimana, Păun Ion., Filon Toderoiua, Cecilia Alexandria, Violeta Floriana, Camelia Gavrilesuca, Iuliana Ionela, Elena Simaa, Monica Mihaela Tudora. (۲۰۱۴). Sustainable Development Strategy for the Agri-food Sector and Rural Area – Horizon ۲۰۳۰. *Procedia Economics and Finance*, ۸ : ۵۱۰ – ۵۱۷.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S۲۲۱۲۵۶۷۱۱۴۰۱۲۱X>.
- Popescu, Doris. Louise. (۲۰۱۴). Subsistence / Semi-subsistence Agricultural Exploitations: Their Roles and Dynamics within Rural Economy / Rural Sustainable Development in Romania. ۲۱st International Economic Conference ۲۰۱۴, IECS ۲۰۱۴, ۱۶-۱۷ May ۲۰۱۴, Sibiu, Romania. *Procedia Economics and Finance* ۱۶: ۵۶۳ – ۵۶۷.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S۲۲۱۲۵۶۷۱۱۴۰۰۸۴۰۵>.
- Rivera, M. W. and Qamar, K. M. (۲۰۰۳). Agricultural Extension, Rural Development and the Food Security Challenge. *Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome*, ۸۲p.
<http://www.fao.org/docrep/۰۰۶/y۵۰۶۱e/y۵۰۶۱e۰۰.htm>.
- Savari, Moslem., and Reza Ebrahimi Maymand. (۲۰۱۳). Barriers of sustainable rural development from perspective of experts. *International journal of Advanced Biological and Biomedical Research*, Volume ۱, Issue ۸, ۲۰۱۳: ۷۸۹-۷۹۴. http://www.ijabbr.com/article_۷۸۰۶_۴bad۳۷۱۸۰۴۲۱۴c۴bd۵۲۸۶a۲۵d۵۹۶۵۰b۴.pdf.
- Sikor, T., Müller, D., Stahl, J., (۲۰۰۹). Land fragmentation and cropland abandonment in Albania: implications for the roles of state and community in Post-Socialist land consolidation. *World Development* ۳۷, ۱۴۱۱-۱۴۲۳.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S۰۳۰۵۷۵۰X۰۹۰۰۰۵۶۴>.
- Todaro M.P and Smith S.C, (۲۰۱۱). *Economic Development* , Addison Wesley, New York.
<http://www.amazon.com/Economic-Development-۱۱th-Michael-Todaro/dp/۱۴۰۸۲۸۴۴۷۲>.
- United Nations. (۲۰۰۷) *The UN Millennium Development Goals*. New York: United Nations. Available at <http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/mdg۲۰۰۷.pdf>.
- van Dijk, T., Kopeva, D., (۲۰۰۶). Land banking and Central Europe: future relevance, current initiatives, Western European past experience. *Land Use Policy* ۲۳, ۲۸۶-۳۰۱.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S۰۲۶۸۳۷۷۰۴۰۰۰۸۱X>.
- Vesal, M., (۲۰۱۴). *Economics of development*, Published by: University of London.